

Rullgardiner och fästansordningar i Hälsingegårdarna

av
Anna-Carin Åsbrink

Blanks i Kalvhaga i Näsvisen

Innehåll

	Sida
Bakgrund	3
Besökta gårdar	3
De äldsta rullgardinerna	4
Trådrullgardiner	5
Käppar	6
Rullgardinsfästen	7
Snörstoppar	8
Exempel på målade rullgardiner	9-12
Reflektion	13
Källor	14

Omslagsbild från Forsa Forngård med Marta Trolins målade rullgardiner.

Layout och textbearbetning: Pär Nyberg, Parny AB.

Korrektur: Ingrid Nyberg Boström och Lena Landström.

Text, foto och skisser: Anna-Carin Åsbrink, Måleriverkstan.

Förstudie genomförd på uppdrag av Länsstyrelsen Gävleborg 2021.

Bakgrund

Hälsingegårdarnas målade interiörer är unika och 2012 blev sju utvalda hälsingegårdar förklarade som världsarv. De sju gårdarna representerar en stor mängd gårdar med bevarade interiörer. För att bevara väggmålningar för framtiden behöver de skyddas från starkt solljus. Rullgardiner är ett bra alternativ, men hur ska de se ut och hur ska de fästas?

Denna utredning är uppdrag från länsstyrelsen att studera hur rullgardiner och fästningsanordningar används och sett ut historiskt i olika gårdar. Syftet är att få inspiration och underlag för att ta fram och återskapa rullgardiner och fästen.

Jag har tagit kontakt med hembygdsföreningar, privata gårdsägare och världsarvsgårdar. Genom en artikel i Hälsingetidningarna fick jag ut mitt uppdrag och en del tips kom in. Det ena har lett till det andra och mycket intressant har framkommit. Det känns som jag bara skummat på ytan men med hjälp av denna undersökning hoppas jag att gårdsägarna själva kan söka spår och använda gamla fästen för nya gardiner.

Det har varit svårt att fotografera på många av gårdarna på grund av starkt motljus, belamrade rum, med mera, så därför har jag för tydlighetens skull valt att göra skisser av käppar, fästen och snörstoppar. På snörstoppar och fästen har jag skissat det som syns på utsidan väggen då jag inte dragit ut något ur väggarna på dessa gamla hälsingegårdar.

Besökta gårdar

I Hälsingland finns omkring 1000 gamla hälsingegårdar med kulturhistoriska värden. Jag har valt att besöka välbevarade gårdar i olika delar av Hälsingland för att få en bra representation över hur det sett ut. Exempelen med rullgardiner hänvisar till gårdar, men rullgardiner är lösa föremål och kan lätt spridas över stora områden.

Gårdar	Kontakt	Fästen	Snörstoppar
Erik-Anders i Asta, Söderala	Pär Forsell	7	
Västergårn i Asta, Söderala	Gunnar Larsson	6	7
Forsa forngård	Marta Trolin	2+6	1+2+4
Blanks i Kalvhaga, Näsviken	Brita Blank	5	3
Östergårn i Åkre, Forsa	Caroline Lördal-Sidenbladh	3	5
Byströms i Trogsta	Åsemi Byström	4+7	1+6
Arbrå fornhem	Eva Joners	1	
Edsbyns museum	Elisabeth Eriksson		
Mårtensgården i Ovanåker	Elisabeth Eriksson	4+8	1
Tutabo, Grängsbo	Ove Persson	7	
Pallars i Långbo, Alfta	Göran Thoresson	6	1
Bommars i Letsbo, Ljusdal	Marie Envall	9	1
Kristofers i Stene, Järvsö	Stephanie Cassel- Kristofers	7	
Ystegårn i Yg, Färila	Ljusdalsbygdens museum	7	
Träslottet i Arbrå	Mimmi Göllas	5	
Gästgivars i Vallsta	Björn Ohlson	1	

De enklaste rullgardinerna

De enklaste gardinerna var inte upprullningsbara utan fästa på en ribba och vilade på två spikar eller krokar. De var tillverkade av hoplimmade ark lumppapp och målade på utsidan, för att det skulle se bra ut utifrån. Behövdes ljus så lyfte man bort gardinen och sedan hängde tillbaka den på hängena igen.

Min teori som jag delat med Hilding Mickelsson över hur användning av målade rullgardiner kommit till, är att gårdarna skulle se bra ut utifrån. Klädkammaren behövde mörkläggas för att textilierna inte skulle blekas och min uppfattning är att väggmålningarna inte var lika prioriterade att skyddas från ljus. När sedan tryckta tapeter blev vanliga i gårdarna så skulle de dyra tapeterna också skyddas mot ljus.

Handmålad rullgardin med schablonmålad bård av Blåmålarerna från mitten av 1800-talet. Tre stycken funna i Pallars, Långhed, Alfta. Från Hilding Mickelssons samling av målade rullgardiner.

Handmålad rullgardin av dalmålaren Mats-Olof Andersson (1798-1876), Lassa i Roteberg, Ovanåker. Edsbyns museum.

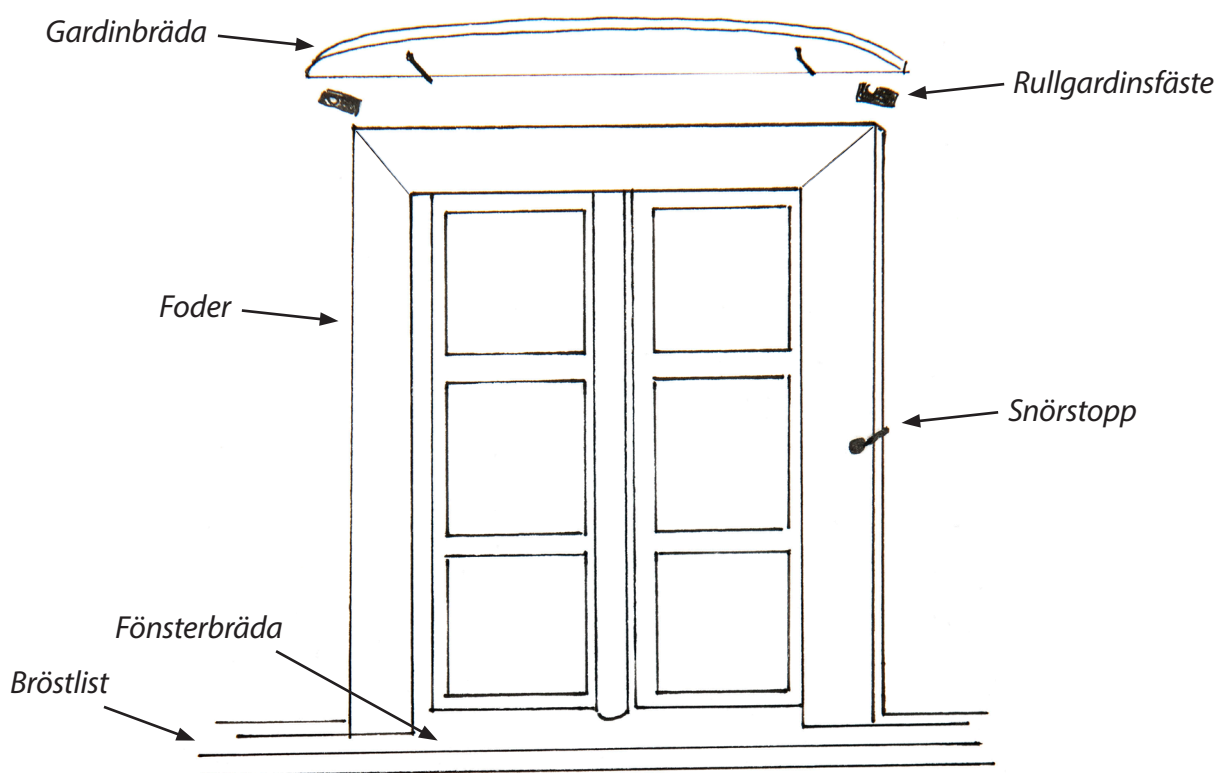
Trådrullgardiner

När "trådrullgardinen" kom så var den revolutionerande med sin enkla konstruktion. På kätten som papp eller väv rullas upp på sitter en svarvad rulle för snöret på ena sidan. Ett stift sitter i båda ändar av kätten. Stiften vilar oftast i handsmidda fästen som har bysmedens utformning.

Pappen eller väven dras ner och snöret rullas upp. Dra ner snöret och pappen eller väven åker upp. Snöret låses med ett halvslag omkring en snörstopp. Snörstoppen kan vara en enkel spik eller mer lokala lösningar i mässing bland annat. Snörena är gjorda i tvinnat bomullsgarn i en eller flera färger.

När du söker spår efter fästen och snörstoppar i gamla gårdar så titta efter följande: på många ställen sitter fästena under gardinbrädan, på fodret eller utanför. "Trådrullen" sitter oftast på höger sida och lite längre ut, eftersom trådrullen tar plats. Finns inga fästen så kanske man kan se hålen efter fästen. Jag har sett fästen som sitter mitt på fodret på båda sidor och då har väven förskjutits på kätten. Målningen på gardinen ska ju hamna mitt i fönstret. Jag har sett hakar efter gardinbräda eller kornischer som sitter högt ovanför fönstret och fästet för rullgardinen, inslagen direkt i timmerväggen, under gardinbräde-haken. Med den uppsättningen fick fönstret en högre resning.

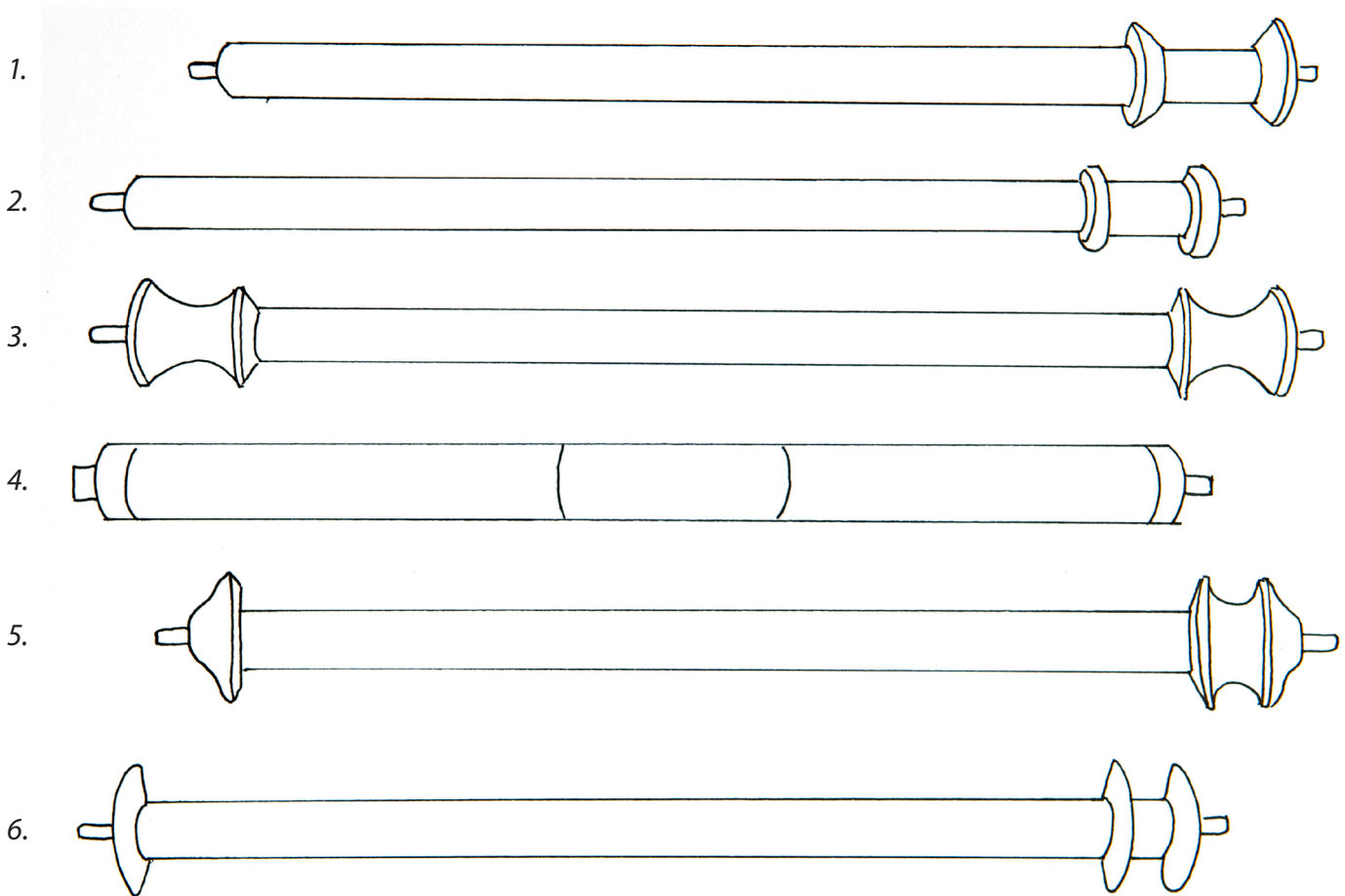
Snörstoppen sitter på trådrullesidan ungefär mitt på fodret eller bredvid fodret och ca halvvägs ner på fönstrets sidofoder. Den kan vara enkel som en handsmidd spik eller mer avancerad i mässing.

Käppar

Den enklaste rullgardinskäppen är en enkel ribba med eller utan piggar i ändarna som vilar på två spikar eller krokar. Sedan kom trådrullekäppen som är handhyvlad/svarvad rundstav med en järnpigg i ena änden och en trådrulle med järnpigg i andra änden. Trådrullgardinen blev ersatt av stänger med fjädermekanism. Den mekaniska rullgardinskäppen började tillverkas i slutet av 1800-talet. Haglund och söner i Falköping är vanligt förekommande och Tiger är ett annat varunamn. I modern tid kan man se nya varianter av sidodrag som fungerar liknande som dessa gamla trådrullgardiner. Bland annat IKEA har rullgardiner utan fjädermekanism.

Vissa käppar har en kant i båda sidor för att få en styrning av väven.

1. Vanligt förekommande handhyvlad käpp med sydtrådrulle i ena änden.

2. Vanligt förekommande handhyvlad käpp med handsvarvad rulle i ena änden.

3. Denna käpp är lite lyxigare med handsvarvad rulle i båda ändar och målad helt i brun lasyr.

4. Mekanisk rullgardin med fjäder.

5. I Blanks i Kalvhaga, Näsviken, finns fint handsvarvade avslut på käppen med rulle på ena sidan och vävstyrning i andra.

6. På Gästgivars i Vallsta hittades en liknande variant som den i Blanks men med rulle och vävstyrning i mässing.

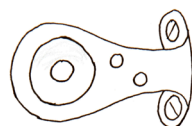
Rullgardinsfästen

Rullgardinsfästena är långt inslagna i väggen eller fönsterfodret och vissa är troligen skruvade. De flesta är handsmidda av plattjärn utom nummer 4 som är smidd av rundjärn. Det öppna fästet med en skåra eller öppen krok är trådrullesidan och kan sitta längre ut då trådrullen tar plats. Fästet med hål är stiftsidan.

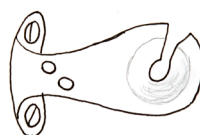
När fjädermekanismen kom i senare delen av 1800-talet blev fästena av pressad plåt vanlig (7). Dessa fästen fungerar också för de äldre käpparna med trådrullemekanism.

1. Handsmitt fäste. Arbrå Fornhem. Sitter ovanför fodret. Det översta fästet även hittat i Gästgivars i Vallsta.

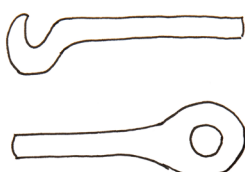
7. Fabrikstillverkad pressad plåt. Vanligt förekommande. Från slutet av 1800-talet.

2. Handsmitt fäste. Kälkebobyninga Forsa Forngård. Sitter utanför fodret.

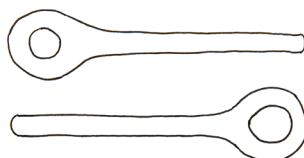
8. Handsmitt fäste. Övre krok för gardin och undre för rullgardin utan draganordning. Mårtensgården i Edsbyn.

3. Handsmitt fäste. Östergårn i Åkre Forsa. Sitter i fodret.

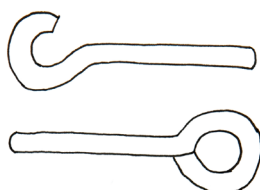
4. Handsmitt fäste av rundjärn. Byströms i Trogsta. Sitter i fodret.

5. Handsmitt fäste. Träslottet i Arbrå. Sitter utanför fodret under gardinbrädan.

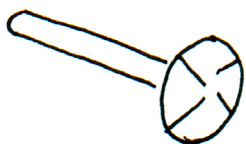
9. Handsmitt fäste. Sitter på fodret på vänster sida i båda fönstren mot söder i klädkammaren Bommars, Letsbo, Ljusdal.

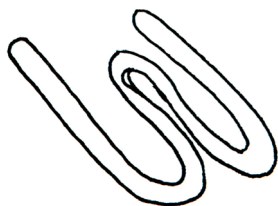
6. Kromat fäste. Västergårn i Asta, Söderala. Pallars i Långbo, Alfta. Norrgårn Forsa Forngård. Troligen köpta från Åhlén och Holm. Fabrikstillverkad.

Snörstoppar

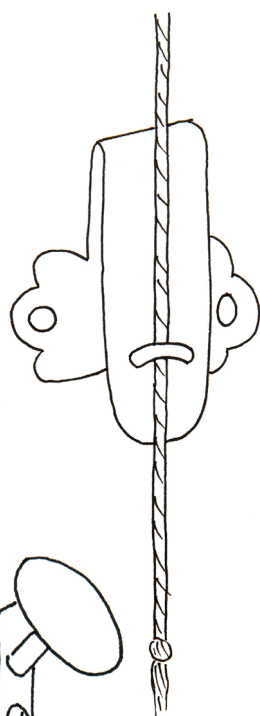
Rullgardinssnöret låses omkring en snörstopp. Snörstoppen kan vara en enkel spik, en gaffel-liknande form eller i mässing. Varianten i mässing har jag funnit i Forsa, där finns exempel där bara järnunderredet finns kvar. En liknande som används som gardinomtåg har jag funnit i Tutabo, Grängsbo, Ovanåker.

1. Handsmidd spik, vanligt förekommande i Hälsingegårdarna.

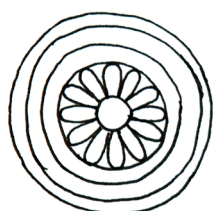
2. Gaffel av järntråd. Norrgården Forsa forngård, Mårtesgården i Ovanåker.

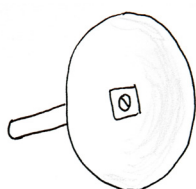
3. Mässingsplåt som fjädrar och låser snöret. Blanks i Kalvhaga, Näsviken.

4. Gjuten mässing. Norrgården Forsa Forngård.

5. Präglad mässingsplåt Östergårn i Åkre, Forsa. Ca 4 cm i diameter.

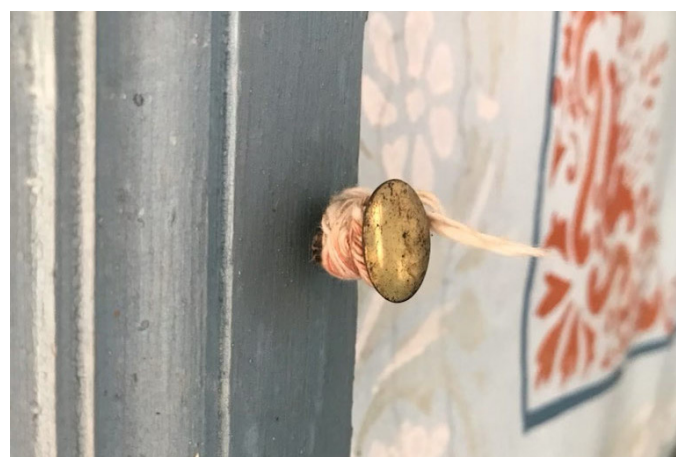
5. Järnunderrede där mässingsplåten fallit bort. Östergårn i Åkre, Forsa.

5. I Åkre, Forsa sitter snörstoppen väldigt lågt, ca 15 cm upp från bröstlisten.

6. Snörstopp i mässingsplåt med järnunderrede från Byströms i Trogsta, Forsa.

7. Enkel mässingsknopp. Västergårn i Asta, Söderala.
Foto: Pär Forsell

Exempel på olika målade rullgardiner

Rullbara pappersgardiner

Dessa gardiner är tillverkade av papper, köpt på metervara och är av en enklare kvalitet där papperet gulnat med tiden. Det finns också gardiner av ett stadigare papper med en fäll invikt i sidorna med en tråd som löper i fällen för extra stadga. Alla dessa pappersgardiner är monterade på trådrullekäppar. De flesta är målade med schabloner och linjedragning, några är handmålade och några med en blandning av schablon- och handmålade. Vilken färgtyp som använts är osäkert.

Olof Strandbergs motiv, målad på sämre papperskvalitet. Vanlig i hela Ljusnandalen.

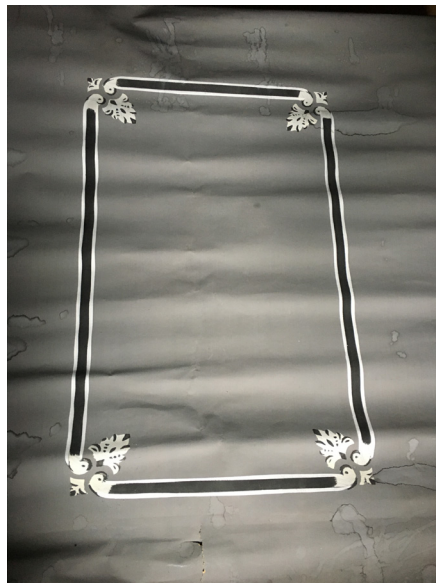
Målad på den stadigare pappen. Schablonmålad. Södergårn i Tallåsen.

Schablonmålad med guld och silver. Gästgivars i Vallsta.

Hörnschabloner och linjedragningar. Östergårn i Åkre, Forsa.

Hörnschabloner och linjedragningar. Blanks i Kalvhaga, Näsviken.

En serie på fem fragment av handmålade gardiner med olika motiv. Lassa i Ede, Järvsö.

Rullbara pappersgardiner fortsättning

Alla bilder på denna sida är utdrag från en utställning sammanställd av Göran Gudmundsson på Ljusdalsbygdens museum 1973.

Schablonmålat slott, handmålade omgivningar. Hörnschabloner i ramen. Heden i Ljusdal.

Ena flygelns schablon från föregående gardin har här använts i ett annat sammanhang med ett gallet perspektiv. Järvsö.

Handmålad rullgardin som kan vara målad av Målars-Lasse i Bjuråker. Bredåker Bergsjö.

Schablonmålad med linjedragningar. LarsJons i Skålbo, Järvsö, Byströms i Trogsta, Forsa och Larmas på Bodaheden, Järvsö.

Schablonmålad med linjedragningar och hörnschabloner. Stensgården, Rångstra, Ljusdal.

Schablonmålad med linjedragningar och hörnschabloner. LarsJons i Skålbo, Järvsö.

Rullbara vävgardiner

Från slutet av 1800-talet fanns en industriell produktion av rullbara vävgardiner med fjädermekanism i källan. Schablonmåleri och linjedragningar är vanliga. Haglund och söner i Falköping har vid denna tidpunkt stor tillverkning av rullgardiner och källor.

Byströms i Trogsta.

Västergårn i Asta, Söderala.

Schablonmålad rullgardin i jugendstil. Växbo.

Hörnschablon och linjedragningar. Tutabo i Grängsbo.

Hörnschablon och linjedragningar. Tutabo i Grängsbo.

Hörnschablon och linjedragningar. Tutabo i Grängsbo.

Genomlysta rullgardiner

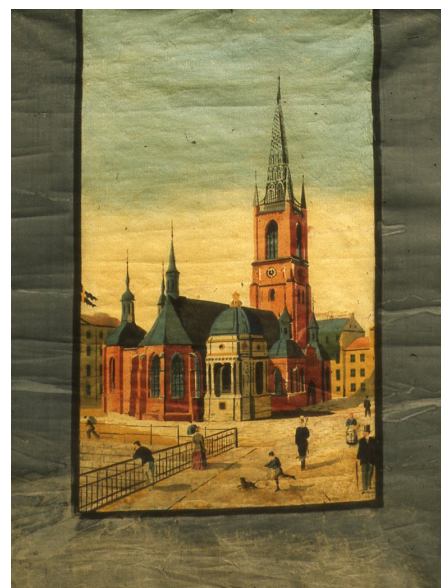
Dessa rullgardiner är målade på väv med mer avancerad målningsteknik med många färger och exotiska motiv. Ramen är täckmålad och motivet målat på båda sidor på den tunna väven. Genomlysningen blir en siluettverkan i färg.

Jon-Lars i Långhed, Alfta.

Privat samling. Osäkert ursprung.

*Riddarholmskyrkan i Stockholm,
från Siléns i Skästra, Järvsö.*

Privat samling. Osäkert ursprung.

*Här är ovalen genomlyst
och bottenfärgen täckmålad
runt ovalen och schabloner
på täckmålningen och
linjedragningar. Privat samling.
Osäkert ursprung.*

*Lika teknik som föregående
gardin. Tutabo i Grängsbo.*

Rekommendationer

Det är förståeligt att fjäderfunktionen var revolutionerande eftersom det då gick att låsa rullgardinen i den höjd som önskades. Med utvecklingen inom rullgardinsindustrin idag så tillverkas fästen i plast och fjädermekanismen är svagt konstruerad. Den gamla idén med trådrullsmekanism fungerar dock fortfarande men min fundering om varför man gick ifrån denna utmärkta idé tror jag beror på att snöret lätt kunde komma ur spår. Jag har själv lagt till en styrögla som snöret löper genom och gör att snöret inte kan komma ur spår och ett dragsnöre i rullgardinens nederkant för att inte dra i själva väven. Det enda av mekanismen som kan gå sönder är snöret som kan gå av. De mer moderna fästena av stansad plåt fungerar också för "trådrullsmekanismen".

Dragsnöre

Styrögla

Det finns gott om bevarade målade rullgardiner i landskapet men äger du en gammal gård med fina målningar eller tapeter som behöver skyddas mot ljus kan du göra nya egna mönster och måla upp. I Pallars i Alfta tog jag bården i farstun, några extra linjer som ram och schablonen i lillkammaren som mittblomma. Mer behövs inte för mönster till en gardin.

Rullgardin tillverkad under Svenska byggnadsvårdsföreningens byggnadsvårdläger i Pallars i Långhed, Alfta 2021.

Låt denna utredning bli en inspiration till att själv söka spår om du vill göra rullgardiner till din gård. Kanske finns det mönster i gården eller gårdar i närheten att ta efter? Vänd dig gärna till muséerna i länet eller annan antikvarisk sakkunnig för goda råd om utformning och upphängning. Om ditt hus är skyddat som byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen behöver du tillstånd som söks hos Länsstyrelsen.

Annonser

I klädkammaren i Bommars i Letsbo, Ljusdal, hittade jag annonser för målade rullgardiner bland de upptapetserade tidningssidorna från Aftonbladet 1851. Där framgår det i en annons att målade rullgardiner kostar från 1 riksdaler och 32 skilling till 6 riksdaler och 32 skilling.

Källor

Gardiner - Gunnel Hazelius-Berg, sid 87-93. Nordiska Museet 1961.

Hälsingemålningar - Ingemar Svensson och Hilding Mickelsson, bild 93-97. 1968.

Knutespojarna, Målarna från Lisskog - A o H Sundin. Sid 9 MålarLasse.

Foton från rullgardinsutställning på Ljusdalsbygdens museum 1973 av Göran Gudmundsson.

Målade Rullgardiner, Den glömda och utforskade kulturskatten - Anna Johansson, Individuellt projekt
Byggnadsvård Qvarnarp 2001.

Dalmåleri, Dalmålarna - deras liv och verk. Dalarnas museum. Sid 143 och 380 om Mats Olof Andersson.

Anders Assis artikel om Blåmålararen. Hälsinglands inredningskultur sid 169-187. 2021.

Göran Gudmundssons artikel i Gård och Torp, nr 8, 2021.